

XX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XXI ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН-ТҮРІК ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ДАМУЫ

А. А. КАЛИЕВА*
Ж.Б.АШИРБЕКОВА*

Түйіндеме: КСРО ыдырағаннан кейін Орталық Азия елдері жаңа халықаралық байланыстар іздей бастады, түркітілдес халықтармен ортақ тарихи-мәдени тамыры бар Түркия ынтымақтастық үдерісіне белсенді түрде араласты. 1990 жылдардың басынан бері Түркия мәдени алмасуларға бастамашы болды, білім беру гранттарын бөлді және түркі саммиттері деңгейінде өзара іс-қимылды дамытады. Негізгі бағыттардың бірі білім беру болды: Түркия мектептерді, университеттерді және академиялық алмасу бағдарламаларын ашуға айтарлықтай қаражат жұмсады. Қазақ-түрік лицейлері (ҚТЛ) мен Түркістандағы Ахмет Ясауи атындағы Қазақ-түрік университеті осындай ынтымақтастықтың маңызды үлгісі болды. Сонымен қатар, Түркия БАҚ, әдебиет және фестивальдар арқылы мәдени дипломатияны белсенді түрде алға тартты. Саяси және экономикалық қиындықтарға қарамастан Түркия жұмсақ қуат құралдарын пайдалана отырып, Қазақстанмен берік байланыстарын жалғастыруда. Осы ынтымақтастықтың SWOT талдауы - күшті жақтарды (тарихи жақындық, қаржылық қолдау), әлсіз жақтарды (оқушылар ағынындағы теңгерімсіздік), мүмкіндіктерді (цифрлық білім беруді дамыту, бірлескен зерттеулер) және қауіптерді (геосаяси тәуекелдер, қаржылық шектеулер) көрсетеді.

Тірек сөздер: Қазақстан, Түркия, білім, мәдениет, ынтымақтастық, жұмсақ күш, тарихи байланыс, студенттік ұтқырлық, түркі әлемі, мәдени дипломатия.

Development of Kazakh-Turkish Relations in the Field of Education and Culture at the end of the XX - Beginning of the XXI Century

Abstract: After the collapse of the USSR, Central Asian countries sought new international partnerships, and Turkey, sharing historical and cultural ties with Turkic-speaking nations, took an active role in fostering cooperation. Since the early 1990s, Turkey has initiated cultural exchanges, provided educational grants, and developed ties at the level of Turkic summits. One of the key areas of cooperation has been education, with Turkey investing in the establishment of schools, universities, and academic exchange programs. The Kazakh Turkish High Schools (KTL) and Ahmet Yassawi University in Turkistan became prominent examples of this collaboration. Additionally, Turkey has played a crucial role in promoting cultural diplomacy through media, literature, and festivals. Despite some political and economic challenges, Turkey has maintained strong ties with Kazakhstan, leveraging soft power strategies. A SWOT analysis of this cooperation highlights strengths such as historical ties and financial support, weaknesses like imbalanced student mobility, opportunities for digital education and joint research, and threats including geopolitical risks and financial constraints.

Key Words: Kazakhstan, Turkey, education, culture, cooperation, soft power, historical ties, student mobility, Turkic world, cultural diplomacy.

Кіріспе

КСРО ыдырағаннан кейін Орталық Азия елдері жаңа халықаралық байланыстар іздей бастады, ал аймақтың түркітілдес халықтарымен ортақ тарихи-мәдени тамыры бар Түркия белсенді өзара әрекеттесуді ұсынды. 1990 жылдардың басынан бастап Түркия мәдени алмасулар, білім гранттары беру және түркі саммиттері деңгейінде байланыстарды дамытуды бастады. Түрік үкіметі түркітілдес елдермен байланыстар жөніндегі мемлекеттік министр лауазымын тағайындады, бұл оның аймақтағы стратегиялық мүддесін ерекше атап өтті. Ынтымақтастықтың негізгі бағыттары:

- білім беру бағдарламаларын әзірлеу (университеттерді, лицейлерді, мектептерді ашу).

- мәдени фестивальдар, симпозиумдар, мәдени күндер өткізу.

- тарихи нысандарды қалпына келтіруді қаржыландыру.

Сонымен КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздік алды. Түркия 1991 жылы 17 желтоқсанда Қазақстанның тәуелсіздігін алғашқы

* социология ғылымдарының кандидаты, қауым. профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: kaliyeva.a@qzpu.edu.kz

* тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: ashirbekova.zh@qzpu.edu.kz

болып мойындады. Бұл қадам білім мен мәдениетті қоса алғанда, көптеген салалардағы екіжақты ынтымақтастықтың берік негізін қалады.

Түркия 1990 жылдардың басынан бастап Қазақстанмен мәдени-ағартушылық байланыстарды белсенді түрде дамытып, дамудың «түрік үлгісін» тарату, білім беруді қолдау, мәдени ынтымақтастық және түрік тілін тарату арқылы өз ықпалын күшейтуге ұмтылуда.

Түркия Қазақстанды Орталық Азиядағы негізгі серіктес ретінде қарастырды. Анкара мәдени және тарихи жақындықты жұмсақ күш құралы ретінде пайдаланып, білім беру және мәдени алмасу саласындағы ынтымақтастықты алға тартты (Перепелица, 2007: 175-178).

Өйткені Түркия Қазақстанды тарихи, тілдік және мәдени тамыры ортақ түркі мемлекеттері арасындағы стратегиялық серіктес ретінде қарастырды. Осы кезеңде екі елдің мәдени жақындасуына түрткі болған «Түркі бірлігі» тұжырымдамасы белсенді түрде қалыптасты. 2000 жылға қарай Түркия Қазақстандағы мәдени және білім беру саласындағы басым рөлге ие бола алмады, бірақ әсіресе білім беру жүйесі арқылы берік байланыстарды сақтап қалды.

Білім саласындағы ынтымақтастықты дамыту

Білім беру Қазақстан мен Түркия арасындағы өзара іс-қимылдың негізгі бағыттарының біріне айналды. Түркия қазақстандық студенттер мен мұғалімдерді қолдауға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеуге қомақты қаражат жұмсады.

Ең маңызды жетістіктердің бірі – қазақ-түрік лицейлері (ҚТЛ) желісін құру болды. Бұл оқу орындары студенттерді дайындаудың жоғары деңгейімен және заманауи білім беру стандарттарымен ерекшеленді. Лицейлер студенттерге түрік және ағылшын тілдерін үйренуге, сонымен қатар техникалық және гуманитарлық пәндер бойынша сапалы білім алуға мүмкіндік берді.

1990 жылдардың басынан бері Түркия түрік университеттерінде білім алғысы келетін қазақстандық студенттерге арнайы шәкіртақы тағайындады. Олар әртүрлі мамандықтарды, соның ішінде гуманитарлық, инженерлік, медицина және діни пәндерді оқуға мүмкіндік алды. Бұл түрік мәдениеті мен тілін білетін жаңа зиялы қауымның қалыптасуына ықпал етті. Университеттер және академиялық алмасу Түркия екі елдің университеттері арасындағы академиялық алмасу бағдарламаларына қолдау көрсетті. Осы кезеңде университеттер арасында ынтымақтастық басталды, бұл қазақстандық ғалымдардың халықаралық ғылыми жобаларға қатысуына мүмкіндік берді.

Білім беру саласындағы ынтымақтастықтың нәтижелері:

– Қазақстанда түрік, қазақ және ағылшын тілдерінде білім беретін 20-ға жуық түрік қаржыландыратын мектеп пайда болды.

– Түркия 1992 жылы Түркия университеттерінде студенттерге білім алу үшін Қазақстанға 2 мың шәкіртақы бөлді.

– Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы келісімдерге қол қойылып, Түркия өз университеттеріне қазақ студенттерін тарта бастады.

– 1993 жылы Түркияның қолдауымен Түркістандағы Ахмет Ясауи атындағы Қазақ-түрік университеті – тұңғыш бірлескен жоғары оқу орны құрылды.

– 1995 жылы Түркия үкіметі Түркістандағы университетке ұқсас Қырғыз-Түрік «Манас» университетін құрып, қазақ студенттері оқуға мүмкіндік алды.

– Түркияның жоғары оқу орындарында 1500-ден астам қазақстандық студент білім алды.

– Қазақстанда 1990 жылдардың аяғында 50-ге жуық түрік мектебі мен лицейі болды.

– 1999 жылы Түркия шәкіртақыны қаржыландыруды қысқартты, бірақ Түркістандағы университетке қолдау көрсетуді жалғастырды (Троицкий, 2009: 84-88).

Мәдени ынтымақтастық

1. БАҚ және ақпарат алмасу саласындағы ынтымақтастық

Түркия өзінің БАҚ-ын Қазақстанда белсенді түрде насихаттап, елдің ақпараттық кеңістігін кеңейтіп, түрік мәдениетінің ықпалын күшейтті. Қазақстандағы түрік телеарналарының хабар таратуы. Түрік телеарналары республика тұрғындарына түрік мәдениетімен, тарихымен және жаңалықтарымен танысуға мүмкіндік берген өз бағдарламаларын Қазақстанда көрсете бастады. Олардың арасында түріктің танымал телехикаялары, танымдық бағдарламалар мен жаңалықтар болды. Қазақстандық және түрік БАҚ-тары түркі халықтарының бірегейлігін нығайтуға көмектесе отырып, ортақ тарих пен мәдениет тақырыптарын белсенді түрде жариялады. Түрік баспалары қазақстандық аудиторияға бағытталған журналдар мен газеттерді шығарды, ал қазақстандық БАҚ түрік әріптестерімен ынтымақтастықты кеңейтті.

2. Кітаптар мен оқу материалдарын шығару

Түркия латын әліпбиімен қазақ тілінде оқулықтар мен кітаптар шығаруға қолдау көрсетті. Бұл Қазақстанның кириллицадан латын әліпбиіне көшу идеясын ілгерілету жөніндегі кең ауқымды саясаттың бір бөлігі болды, бұл елімізді басқа түркі халықтарымен жақындастыруы тиіс еді.

3. Мәдени шаралар

1990 жылдары Түркия кино, театр және бейнелеу өнері салаларында бірлескен іс-шаралар ұйымдастырып, Қазақстандағы мәдени жобаларды белсенді түрде қолдады. Фестивальдар мен көрмелер Түркия мен Қазақстан екі елдің әдебиет, музыка және бейнелеу өнері салаларындағы жетістіктерін көрсететін мәдени фестивальдерді үнемі өткізіп тұрады. Бұл шаралар Қазақстанның ірі қалаларында өтіп, қазақтар арасында түрік мәдениетінің танымал болуына ықпал етті.

Түркі халықтарының тарихына қатысты фильмдерді түсіруге түрік продюсерлері мен режиссерлері белсене атсалысты. Қазақстандық режиссерлер де Түркияда өтетін халықаралық кинофестивальдерге қатысуға қолдау тапты.

Осы кезеңде қазақ және түрік тілдерінде бірлескен театрландырылған қойылымдар қойылды. Әртістер мен театр ұжымдары арасындағы алмасу елдер арасындағы мәдени байланыстың тереңдеуіне ықпал етті (Плотников, 2016: 160-177)

4. Діни және рухани өзара әрекеттесу

Түркия Қазақстандағы мешіттерді қалпына келтіру мен салуға, сондай-ақ діни жетекшілерді дайындауға айтарлықтай қолдау көрсетті. Мешіттерді қалпына келтіру және салу Түрік ұйымдары ескі мешіттерді қалпына келтіруді, сондай-ақ Қазақстандағы жаңа ислам орталықтарын салуды қаржыландырды. Айтулы жобалардың бірі түрік инвесторларының көмегімен салынған Астанадағы «Хазрет-Сұлтан» мешітінің құрылысы болды.

Мәдениет саласындағы ынтымақтастықтың нәтижелері:

– Қазақстан мен Түркия 1993 жылы құрылған Түркі мәдениеті мен өнерін дамыту ұйымы халықаралық ұйымын құруды қолдады.

– Түркия қазақ тілін латын тіліне аударуды белсенді түрде алға тартты, бірақ Қазақстан бұл процесті кейінге қалдырды.

– Түркия өз телеарналарын Қазақстан аумағында тарата бастады.

– Қазақстанда Түркияның қолдауымен ұйымдастырылған бірнеше мәдени фестиваль өтті.

– 1998 жылы Қазақстан мен Түркия мәдени алмасу туралы жаңа келісімдерге қол қойды.

– Түркия өз телеарналарын көрсетуді жалғастырды, бірақ түрік БАҚ-тың Қазақстандағы ықпалы шектеулі болып қалды (Вейцель, 2014: 26-32).

Кесте 1. SWOT- талдау Түркия мен Қазақстан Республикасының білім және мәдениет саласындағы ынтымақтастығы

Күшті жақтары:	Әлсіз жақтары:
<ul style="list-style-type: none"> - Халықтардың тарихи-мәдени жақындығы. - Білім беру және ғылыми мекемелер деңгейінде өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейі. - Түркиядан қаржылық және ұйымдастырушылық қолдау. - Студенттердің Түркия университеттерінде тиімді шарттармен білім алу мүмкіндіктері. - Бірлескен ғылыми орталықтар мен академиялық алмасуларды дамыту. 	<ul style="list-style-type: none"> - Халықаралық жағдайдың ықпалымен байланысты саяси тәуекелдер. - Білім беру ағындарының теңгерімсіздігі: Түркияда қазақстандықтардың саны керісінше. - Екі елдің білім беру бағдарламаларының ұлттық жүйелерге шектеулі интеграциясы. - Дипломдарды өзара тануды қиындататын білім беру жүйесіндегі айырмашылықтар.
Мүмкіндіктерді:	Қауіптер:
<ul style="list-style-type: none"> - Академиялық ұтқырлықты және бірлескен ғылыми зерттеулерді тереңдету. - Бірлескен дәрежелер сияқты жаңа екіжақты білім беру бастамаларын құру. - Түрік және қазақ тілдерінде цифрлық білім беру және қашықтықтан оқыту бағдарламаларын әзірлеу. - Фестивальдар, фильмдер шығару және баспа жобалары арқылы мәдени мұраны насихаттау. - Тілдерді оқыту бағдарламаларын кеңейту және екіжақты білім беру стандарттарын интеграциялау. 	<ul style="list-style-type: none"> - Екіжақты қатынастарға әсер ететін мүмкін геосаяси айырмашылықтар. - Басқа шетелдік білім беру серіктестерінің байқауы. - Алмасу бағдарламаларын кеңейту үшін шектеулі қаржылық ресурстар. - Екіжақты бағдарламалардың ықпалын әлсірететін баламалы білім беру үлгілерін әзірлеу.

Қорытынды

Білім және мәдениет саласындағы Қазақстан-Түркия ынтымақтастығы тұрақты өсуде және одан әрі даму үшін айтарлықтай әлеуетке ие. Институционалдық байланыстарды нығайту, білім беру мүмкіндіктерін кеңейту және мәдени бастамаларды жандандыру екі елдің түркі әлеміндегі ұстанымдарын нығайтуға ғана емес, болашақ ұрпақ үшін берік негіз жасауға мүмкіндік береді. Білім беру бағдарламаларын өзара тану, ғылыми зерттеулерге қолдау көрсету және гуманитарлық байланыстарды нығайту болашақ өзара іс-қимылдың негізгі бағыттарына айналуы мүмкін (Аватков, Ерманалиева, 2024: 9-19).

Түркия Қазақстанмен мәдени-білім саласындағы ынтымақтастықты белсенді дамытуда, ал Қазақстанда енжар қатысудан өз жобаларын бастауға көшу жүріп жатыр.

Түркияның мәдени ықпалы тарихи ескерткіштерді қалпына келтіруді қаржыландыру, университеттерді, лицейлер желісін және мәдени орталықтарды құру арқылы көрінеді.

Осылайша, Түркия Орталық Азияда «жұмсақ күшті» сәтті пайдаланып, ортақ түркі мәдени құндылықтарын насихаттап, білім беру ықпалын кеңейтуде.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Аватков В. А., Ерманалиева А.Р. (2024) *Казахстан как центр столкновения интересов глобальных игроков на постсоветском пространстве: России, Китая, США и Турции*, Постсоветские исследования. Т.7. №1
- Вейцель Р. (2014) *Влияние Турции на культуру и образование стран Центральной Азии, Ислам в современном мире*. №1
- Перепелица Е.Ф. (2007) *Сотрудничество Республики Казахстан и Турецкой Республики в области культуры в I половине 1990-х годов*, Вестник ВолГУ. Серия 4. Вып.12
- Плотников Д.С. (2016) *«Мягкая сила» политики Китая, Турции, Ирана, России и США в Центральной Азии в сфере образования*, В книге VII. Зарубежный опыт государственного управления и международные отношения
- Троицкий Е.Ф. (2009) *Политика Турции в центральной Азии (1992–2000 гг.)*, Вестник Томского государственного университета

